

NEANDERTALCI: ZAKAJ SI JIH PREDSTAVLJAMO KOT DIVJAKE Z GORJAČO?

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: V prispevku avtorica kritično analizira zamišljanje in upodabljanje neandertalcev od prvih odkritij v 19. stoletju do danes. Po njenem mnenju nam naše predstave o tem, kako naj bi neandertalci izgledali, povedo več o nas samih kot pa o njihovem dejanskem videzu in tako predstavljajo Drugega naši vrsti *Homo sapiens sapiens*. Avtorica pojasnjuje tudi, zakaj si neandertalce pogosto predstavljamo in zamišljamo kot primitivne in neumne, na pol živalske divjake.

Ključne besede: *Homo sapiens neanderthalensis*, fizična antropologija, arheologija, »drugačenje«

Uvod

Zamišljanje preteklosti ni nevtralno dejanje, temveč je vedno odvisno od naše izkušnje sedanosti. Znanost v tem pogledu ni nekaj objektivnega ali nezmotljivega, temveč prav tako ujetnik misli in pričakovanj nekega časa. V članku zagovarjam predpostavko, da nam naše predstave o tem, kako naj bi neandertalci izgledali, povedo več o nas samih kot pa o njihovem dejanskem videzu. Kratek vpogled v bližnjo preteklost nam pokaže, kako se je zamišljanje neandertalcev sčasoma spreminjalo glede na aktualno politiko v znanosti ter miselnost določenega obdobja.

Človeško bitje vedno deluje v odnosih s svojo okolico, s soljudmi ter tudi s svojim Drugim, ki predstavlja vse tisto, kar sami nismo, oziroma kar mislimo, da nismo. Neandertalca kot sorodnika ali tekmeča naše vrste – *Homo sapiens sapiens* – lahko v tem kontekstu prav tako dojemamo kot našega Drugega, ki to postane skozi družbeno izključevanje. V podobi neandertalcev lahko najdemo vse naše fantazije in frustracije oziroma fantazije in frustracije ideologije nekega časa. V prispevku poskušam osvetliti, zakaj si neandertalce pogosto predstavljamo in zamišljamo kot primitivne, neumne, na pol živalske divjake. Pri razlagi se naslanjam predvsem na teorije o identitetah in »drugačenju« ter poskušam prikazati, kako je stroka (predvsem v preteklosti) pripomogla k izključevanju neandertalcev ter jih prikazovala kot »nevredne« kakršnekoli povezave s sodobnimi ljudmi. Čeprav danes velik del stroke poudarja predvsem podobnosti neandertalcev z modernimi ljudmi, pa v zavesti ljudi ostaja zakoreninjena njihova podoba divjakov z gorjačo.

Poleg Evrope so neandertalci poseljevali Bližnji vzhod in zahodno Azijo. Njihovi fosilni ostanki so bili odkriti na območju od Uzbekistana do Iberskega polotoka, od Levanta do Velike Britanije. Največ najdb se nahaja v Evropi, kar pa je lahko odvisno od večje intenzivnosti raziskovanja ter ni nujno kazalnik tega, da so bili v tem prostoru dejansko najbolj razširjeni.

Fosilne ostanke neandertalca so prvič odkrili leta 1830 v belgijskem najdišču Engis. Leta 1848 je sledilo odkritje v kamnolomu Forbes na Gibraltarju, vendar omenjenih dveh odkritij takrat niso ustrezno prepoznali in objavili. Šele odkritje delno ohranjenega skeleta v jami Feldhofer v dolini Neander pri Dusseldorfu leta

Abstract: Presented is a critical analysis of people's perception and depiction of the Neanderthals since they were first discovered in the 19th century. The author argues that our perceptions of their appearance reveal more about ourselves than about their actual appearance, thus contrasting the *Homo sapiens sapiens* with the Other. The article suggests why the Neanderthals are generally imagined and depicted as primitive, stupid savages who resemble animals.

Key Words: *Homo sapiens neanderthalensis*, physical anthropology, archeology, »differentialization«

1856 je pritegnilo pozornost strokovnjakov, saj sta Johann C. Fuhlrott in Hermann Schaaffhausen podala prvi znanstveni opis, ki je dal neandertalcem tudi ime.

Večina paleoantropologov se strinja, da so se neandertalci razvili bodisi iz pozne oblike evropskega *Homo erectusa* bodisi iz *Homo heidelbergensis* ali arhaičnega *Homo sapiensa*, ki sta prav tako izšla iz *Homo erectusa*. Nekateri znanstveniki v neandertalcu vidijo podvrsto modernega človeka (*Homo sapiens neanderthalensis*). Teorijo, po kateri naj bi bil neandertalec neposredni prednik modernega človeka, je leta 1927 razvil A. Hrdlicka. Spet drugi, kot na primer Ian Tattersall (1999: 10), pa ga zaradi močnih anatomskih razlik uvrščajo v povsem svojo vrsto – *Homo neanderthalensis*, kot ga je že leta 1864 poimenoval irski geolog William King.

Fosilni ostanki neandertalcev se od modernega človeka razlikujejo po anatomskih značilnostih, predvsem po obliki lobanje. Kot bomo videli, je bilo prav to osrednja tema številnih razprav. Danes je splošno sprejeto mnenje, da so neandertalci sicer uporabljali manj raznoliko tehnologijo kot moderni ljudje, poznali pa so že simboliko, kulturno določen družbeni sistem ter morda elemente religije in celo govor (Karavanić 2004). Zdi se sicer, da sta se šele s pojavom modernega človeka razcvetela umetnost in abstraktno mišljenje, ki se pogosto razlagata kot odraz njegovih večjih razumskih sposobnosti, vendar redke najdbe kažejo, da so že neandertalci poznali umetniški in duhovni svet. Med njimi je tudi najstarejša piščal, najdena v jami Divje babe I v Sloveniji (Turk 2010). V različnih ter pogosto težkih klimatskih razmerah so na območju Evrope neandertalci živeli vsaj 150.000 let, medtem ko smo moderni ljudje v Evropi prisotni komaj 40.000 let (Karavanić 2004: 148). Med 35.000 in 30.000 leti pr. n. št. so neandertalce izpodrinili in nadomestili moderni ljudje. Kako je prišlo do zamenjave in kakšni so bili odnosi med omenjenima dvema vrstama, ki sta skupaj obstajali več tisoč let, ni jasno.

Teoretski okvir

Če želimo vedeti, kdo smo, moramo vedeti tudi, kdo nismo. Vsako identificiranje se namreč odvija v odnosu med vsaj dvema subjektoma. občutek sebstva se oblikuje v kompleksnih interak-

* Barbara Turk Niskač, dipl. etnol. in kult. antropol., asistentka, mlada raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: turkowa@gmail.com

cijah v ločevanju *od* in identificiranju *z* – med posameznikom in označujočim Drugim. Tako se že v otroštvu naučimo, kdo smo, ker nam drugi ljudje to povedo. To prispeva k posameznikovi identifikaciji skozi celo življenje. Biti kategoriziran je temeljni del posameznikovega razvoja in nadaljnega aktiviranja skupinskih identifikacij, saj brez kategoriziranja ni socializiranih posameznikov (Jenkins 1997: 58, 59 in 166).

Sam koncept drugosti je kompleksen ter lahko vsebuje spol, etničnost, starost, družbeni ali ekonomski položaj. Vsaka doba in družba ustvarjata svoje Druge, saj identifikacija, kot že rečeno, »zmeraj poteka skozi Drugega«¹ (Muršič 1997: 229). Identitete se torej gradijo v procesu interakcije z različnimi Drugimi ter so zgrajene na razlikah. Le v odnosu s tem, kar ni, s tistim, kar mu manjka, kar je bilo imenovano konstitutivna zunanost, se lahko gradi pozitiven pomen kateregakoli pomena – in torej njegove identitete (Derrida idr. po Hall 1996: 4–5). Znano je tudi, da prav pomanjkanje drugačnosti pogosto ustvarja drugačnost. Drugi je prepoznan kot Drugi, ker je drugačen, razlike pa so pogosto ustvarjene ali izmišljene, da bi opravičile dejanja. Postavljanje Drugih v prostor in čas nam pomaga ustvariti ločnice, ki so nujno potrebne za lastno identiteto, saj Drugi označujejo, kje se konča domače (Bošković 2005: 107–110).

Opazno je, da se proces identificiranja »nas«² v odnosu z Drugim najpogosteje utemeljuje skozi opozicijo kultura – ne-kultura. Osnovna delitev kultura – ne-kultura ali kultura – narava je identična opoziciji človek – ne-človek ali jaz – ne-jaz. Zavedanje o osebi ali kulturi kot drugačni lahko »povzroči občutek ločenosti od narave (če je realnost Drugega razumljena kot ne-kulturna oziroma naravna) ter občutek dominacije in večvrednosti«³ (Hubinger po Šmitek 1997: 31). Dominantna kultura sebe vedno postavi kot »model, na podlagi katerega ocenjuje in sodi vse preostale kulture (ljudi, običaje, moralne zakonike, obnašanje posameznikov, itd). Dominantna kultura nekega obdobja je *kultura* (ali »civilizacija«, kot bi rekel Huntington) – preostale kulture so zgolj eksotični dodatki, kraji, kjer preživimo počitnice ali odkoder prihajajo surovi industrijski materiali. Pri tem je pomemben *pogled* kolonialnih ali imperialnih gospodarjev – Druge opazujejo ali študirajo, fotografirajo ljudi eksotičnega videza v njihovih »folklornih«⁴ oblačilih ali jih preučujejo kot vrste za sečiranje«⁵ (Bošković 2005: 100). Pri določanju Drugega oziroma tujega gre za družbeno kategoriziranje. Človek povezuje podobne stvari in pojave ter jih združuje v kategorije, kar vodi k ponostavljanju informacij o svetu, ki nas obkroža. Kategoriziranje nam daje nadzor, nadzor pa moč, ki izhaja iz neenakosti družbenih odnosov. Vse družbe so heterogene, v vzpostavitvijo reda pa združimo različne elemente, tako da jih postavimo v medsebojni odnos (Balandier 1972: 78–80).

Sedaj, ko smo nekoliko osvetlili procese identificiranja v odnosu z Drugim, pa se ozrimo še v preteklost ter poiščimo nekaj zgodovinskih primerov »drugačenja«. Vsem je znan izraz barbar, s katerim so v antični Grčiji označevali svoje Druge, pripadnike neciviliziranih ljudstev. Še danes v *SSKJ* preberemo, da se slabšalno uporablja za nekulturnega človeka, suroveža. Kot

meni Bošković, so Drugi sicer res obstajali že pred odkritjem novega sveta, ni pa njihov obstoj določal širokega kulturnega in zgodovinskega konstrukta, kot sta »civilizacija«⁶ ali »rasa«. V vsakdanjem življenju je šele »odkritje«⁷ novih ljudi (»Indijancev«⁸) postavilo resne intelektualne in spoznavne težave: ker ni bilo o njih nič napisanega v najbolj avtoritativnih spisih tistega časa (npr. *Bibliji*), kdo so sploh bili? Nobene omembe ni bilo, nobene primerjave. Izgledali so kot ljudje, toda ali so to tudi bili«⁹ (Bošković bnl)?

Odkritju novega sveta je sledila zahodnoevropska ekspanzija, v kateri se je Zahod postavil v položaj absolutne dominacije in nadzora. Racionalizem je narekoval ločevanje med umom in telesom. Različne sisteme je začel obravnavati, kot da so vedno nezdržljivi in vzajemno izključujoči. Poleg tega je standardiziral ocenjevanje in sojenje drugih (različnih) kultur. S tem se je racionalizem močno razlikoval od humanističnih idealov renesanse.

Poudarek se je z ustnega usmeril k napisanemu, retorika je izgubila svoj položaj legitimnega študija v prid racionalnemu predstavljanju argumentov v smislu proizvajanja dokazov. Kdo predstavlja argument, v kakšnem kontekstu ter komu, je postalo povsem nepomembno. V zahodnoevropsko znanost in umetnost je vstopila dekontekstualizacija. Poleg tega je prišlo do preobrata od partikularnega k univerzalnemu; v svetu, ki je postajal (kolonialno) globaliziran, so partikularni primeri in situacije izgubili pomen, zakoni so bili postavljeni z univerzalističnimi zahtevami (Bošković bnl).

Odkritju novega sveta je torej sledil radikalen premik v znanstveni misli. Medtem ko je bilo v moralnih in filozofskih teorijah srednjega veka in renesanse zaznati spoštovanje do Drugega, je od 17. stoletja ta pogled postal nezdržljiv s strategijami dominacije. Drugega so morali vključiti v splošni zakon razuma (prav tam). Razvoj znanosti v 17. in 18. stoletju je prinesel relativen pogled na svet ter prispeval k povzdigovanju položaja evropske kulture na raven absolutne, znanstveno osnovane vrednote. Raziškovalci, ki so odkrivali in osvajali nova območja, so bili tudi nosilci kulture: »Evropejci so se smatrali za civilizirane in so torej morali najti »barbare«¹⁰ /.../ v nanovo odkritih deželah«¹¹ (Jezeršek 1997: 96). V tem duhu je na primer Okcident gradil Orient kot sebi nasprotno podobo. Skozi binarne opozicije Orientalca in Evropejca (iracionalen – racionalen, izprijen – kreposten, nemoralen – moralen, otročji – zrel), si je gradil tudi svojo avtoriteto in dominacijo (Wolff 1994: 6–7). Vidimo torej, da so odnosi moči močno vpleteni v vsak proces identifikacije in v odnose med »nami«¹² in Drugimi, pri tem pa je pozitivna reprezentacija Drugega prav tako problematična kot negativna. Prav vsako predpostavljane razlike namreč napeljuje na hierarhijo, odnose moči, podrejenosti in izključenosti (Kockel 1999: 88).

Zgodovinski pregled

Če želimo slediti Aristotelevemu nasvetu, naj več pozornosti posvečamo kontekstu določenih situacij, moramo poskusiti razumeti prve najdbe neandertalcev in njihove interpretacije v duhu tedanjega časa. Devetnajsto stoletje lahko, kot že rečeno, razumemo kot čas, ko je bilo vsem jasno, da je Zahod več vreden od Vzhoda, belci od črncev, civilizirani od primitivnih, izobraženi od neizobraženih, zdravi od bolnih ali norih, moški od žensk,

1 V prispevku se osredotočam predvsem na Zahodno Evropo in njene Druge, kar pa ne pomeni, da tudi preostale družbe ne poznajo svojih Drugih. Za Bizanc je bil na primer Zahod sinonim za barbarstvo in nezrelost (Todorova 2001: 37).

dobri od kriminalcev, več od manj, razkošno od preprostega, visoka produktivnost od nizke produktivnosti ter visoka kultura od nizke kulture (glej Bauman po Bošković 2005: 97).

Darwinovo delo *O izvoru vrst*, ki je izšlo leta 1859, je dokončno zamajalo idejo, da je bilo stvarstvo, kot ga poznamo, ustvarjeno in se ni spreminjalo. Konflikt med zagovorniki teorije evolucije in biblijskega tolmačenja nastanka sveta in človeka še vedno traja (Karavanić 2004), a Darwin je vendarle »utrdil ugled teorije razvoja in položil temelje za naše sodobno razumevanje tega, kako je življenje na Zemlji postalo takšno, kakršno je« (Tattersall 1999b: 22). Njegovo delo pa je imelo še en stranski učinek. Če so bile njegove ideje o razvoju s pomočjo naravne selekcije revolucionarne, so se po drugi strani skladale z etosom viktorijanstva – z napredkom in izboljšanjem kot posledico industrijske revolucije (Tattersall 1999b: 23). Lahko bi dejali, da je ideja o naravni selekciji na nek način legitimizirala rasistične teorije in večvrednost zahodne evropske kulture. Svet ni bil ustvarjen, temveč se je razvil. Razvoj pa poteka od manj preprostih oblik do bolj dovršenih, od primitivnega do civiliziranega. In prav zahodna evropska kultura se je postavila kot zgled najbolj razvitega, absolutni cilj, ki čaka tudi tiste, ki še vedno živijo v temni fazi primitivizma.

Že Carl Linné je utemeljil metodo za sistematično klasifikacijo živih bitij na osnovi morfoloških in temeljnih bioloških značilnosti, različnosti in podobnosti. Njegova metoda se je skladala z Darwinovim razvojnim naukom, s teorijo o nastajanju in spreminjanju vrst. V duhu klasificiranja se je uveljavila tudi rasa kot kategorija klasificiranja ljudi. Vprašanja antropologov so se v 19. stoletju večinoma vrtela okoli izvora človeških ras. Nekateri so domnevali, da imajo vse isti izvor, drugi pa, da so bile ustvarjene ločeno. Proti koncu devetnajstega stoletja so opustili dobesedno branje *Geneze* v prid ideje o multiplem izvoru. Evropski znanstveniki so človeško vrsto postavljali na lestvico popolnosti in sebe postavili na njen vrh. Rajši kot podobnosti so poudarjali razlike med ljudmi. Veljalo je, da so si razredi ljudi na vrhu in dnu lestvice med seboj manj podobni, kot so tisti na dnu podobni opicam (Južnič 1987: 202–203, Tattersall 1999b: 29–30). V svojem zanosu, da bi sebi in celemu svetu dokazali svojo sofisticiranost in civiliziranost ter s tem večvrednost, so uporabljali različne metode. Ena izmed njih je bila meritev lobanj, ki je bila v 19. in v začetku 20. stoletja sestavni del fizične antropologije. Izhodišče za klasifikacije ras so bile namreč zunanje telesne značilnosti, na osnovi katerih so rase delili na napredne in manj napredne. S cefaličnim indeksom so klasificirali človeško populacijo na dolihocefalne (dolgoglave), mezocefalne (srednje velikosti) in brahicefalne (kratkoglave) (Južnič 1987: 205).

Odkritje neandertalčevih ostankov, ki so jih zaznamovale prav izrazito drugačna oblika lobanje v primerjavi s sodobnim človekom, je sovpadalo s časom, ko so bile meritve lobanj še kako aktualne. Znanstveniki na podlagi velikosti lobanj niso določali le primitivnosti neandertalcev, temveč tudi svojih še živečih sodobnikov. Pri meritvah je prihajalo tudi do zlorab. Klasičen primer je dokazovanje primitivnih značilnosti možganov ostankov neandertalca iz Piltdowna, ki pa so bili, kot se je pozneje izkazalo, potegavščina. A o tem več pozneje. Vrnimo se k odkritju neandertalčevih fosilnih ostankov ter si v nadaljevanju podrobneje pogledimo, kako so te najdbe interpretirali v času njihovih odkritij. Schaaffhausen je leta 1858 objavil podroben opis najdbe iz doline Neandertal. Najbolj ga je pritegnila nenavadna oblika lo-

banjskega svoda, še zlasti močni nadočesni oboki, veliki čelni sinusi in nizko, kratko čelo. Zdelo se mu je, da je lobanja bolj podobna opičji kot človeški. Čeprav med takrat znanimi viri ni našel ničesar, kar bi lahko povezal z neandertalci, je zaključil, da oblika lobanje predstavlja sledove primitivne vrste. Menil je, da je poudarjeno izbočenost nadočesnega predela, sledi česar lahko zaznamo tudi v današnjem času, mogoče najti predvsem pri lobanjah neciviliziranih, še zlasti na severu živečih ras. V tem času je prevladovalo mnenje, da so se necivilizirana plemena tudi fizično razlikovala od civiliziranih ljudstev. Tako tudi Schaaffhausen piše, da so se v antiki različna germanska plemena razlikovala po obliki obraza in glave glede na to, ali so živela na bolj primitiven ali bolj civiliziran način. Če pa je bila Nemčija v preteklosti poseljena z divjimi plemeni, je neandertalčevo okostje moralo pripadati barbarski in divji rasi. Vrstile so se številne razprave o nenavadnem izgledu neandertalcev, ki so zaobjele različne razlage, od boleznih, bebvosti, telesnih poškodb do skrajne meje normalnih variacij ter pripadnosti vrsti, ki je povsem različna od modernih ljudi. Te razlage moramo razumeti v kontekstu, da so neandertalci predstavljali edinega drugačnega zgodnjega človeka, kar so jih tedaj poznali, ter da ni bilo nobenega primerljivega fosila ali obstoječe trdne interpretacije, na katero bi se lahko naslonili. Schaaffhausen in Fuhlrott sta sicer predvidevala, da gre za prednika človeške vrste, ki je drugačen od modernega človeka. Takšno mnenje pa je nasprotovalo dobesednim interpretacijam *Biblije* o nastanku sveta, ki so takrat prevladovale, saj Darwinovo delo o evoluciji še ni izšlo (Tattersall 1999b: 17–29). Zavedati se moramo, da dokler niso verjeli v evolucijo, tudi fosilnim najdbam niso pripisovali večjega pomena. Kot je evulcijski nauk načenjal versko dogmo, da je bil človek ustvarjen »po božji podobi«, so jo načenjale tudi vse številnejše najdbe fosilov neandertalcev. S tem se je spreminjalo tudi dožemanje časa. Še v začetku 18. stoletja je v krščanskem kulturnem krogu splošno veljalo, da je čas, ki je potekel med stvarjenjem sveta in sodobnostjo, dolg le nekaj tisoč let. O prazgodovini človeštva ni bilo nič znanega, prvi zapisani viri so segali v Mezopotamijo. Irski nadškof James Ussher je v 17. stoletju izračunal, da je bil svet ustvarjen v nedeljo, 23. oktobra 4004 pr. n. št. Kot odraz duha časa so ob najdbi prvega fosila neandertalca zanimali njegov obstoj in menili, da gre za kakega idiota.

Šele ob koncu 19. stoletja je nastalo spoznanje o časovnih intervalih, ki so bili veliko večji od tistih, s katerimi so ljudje dotlej določali svoj obstoj (Južnič 1987: 109, 304). William King je bil prvi, ki je leta 1863 neandertalce poimenoval kot ločeno vrsto – *Homo neanderthalensis*, ter s tem podal prvo priznanje obstoju drugih človeških vrst poleg *Homo sapiensa*. Neandertalci so se mu zdeli preveč primitivni, da bi jih uvrstil med najnižje vrste *Homo sapiensa*. Ker je njegova lobanja spominjala na šimpanzovo, je predpostavljala, da se tudi druge lastnosti niso razlikovale od lastnosti opic. Ta podoba je nakazovala brutalnost, celo izpriženost, ki odraža idejo o moralnem statusu neandertalcev daleč v 20. stoletje (Tattersall 1999a: 79).

K nadaljnjemu reproduciranju stereotipne podobe neandertalcev kot neumnih, divjih in zaostalih je leta 1908 prispevala najdba iz Chapelle-aux-Saints. Študijo je pod svoje okrilje vzel Marcellin Boule ter leta 1912 izdal knjigo *Les Hommes Fossiles*. Na podlagi ostankov iz Chapelle-aux-Saintsa naj bi neandertalec imel

ogromne obrvi, ukrivljena kolena, kratek in debel vrat, upognjeno držo, bil naj bi sposoben oprijemanja z noga-

mi ter imel slabše razvite možgane. »Kakšno nasprotje,« je zapisal leta 1913, »s ... kromanjonci, [ki] imajo bolj elegantna telesa, dovršene glave, velika in ravna čela ... so ročno spretni ... iznajdljivega duha ... imajo občutek za umetnost in religijo ... [in] imajo sposobnost abstraktnega mišljenja, so prvi, ki si zaslužijo veličastni naziv *Homo sapiens*« (Tattersall 1999a: 92)!

Fosilne ostanke neandertalca je primerjal z okostjem avstralskega staroselca. Ti so bili zanj ena izmed »najnižje razvitih ras« ter torej bližje opicam, številni sodobniki pa so verjeli, da bodo ti kot taki kmalu izumrli (Stringer in Gamble 1995: 25). Če se je neandertalčevo okostje razlikovalo od domnevnega najbližjega potomca, avstralskega staroselca, kako bi se šele razlikovalo, če bi ga Boule primerjal z naprednim Francozom. Boule je neandertalce obravnaval kot stransko slepo vejo v človeški evoluciji ter si prizadeval dokazati, da so bili anatomsko v vseh pogledih inferiorni modernim ljudem. Če so bili neandertalci stranska veja, kdo je bil potemtakem prednik modernega človeka? Izvirati je moral od nikjer druge kot iz Velike Britanije. Leta 1912 so v Pilttdownu našli ostanke človeške lobanje, kamena orodja in živalske fosile. Woodwardova rekonstrukcija lobanje je nakazovala kombinacijo čeljusti, ki je bila podobna opičji, ter človeškega možganskega dela lobanje, katere prostornina je bila manjša kot pri modernem človeku. Poimenoval ga je *Eoanthropus dawsoni*, ter oznanil, da gre za prednika modernega človeka (Tattersall 1999a: 89–93). Toda izkazalo se je, da gre za prevaro – nekaj stoletij star človeški lobanjski svod so zgolj združili s čeljustjo človeku podobne opice.

Ker v neznanem in nedomačem ne znamo določiti reda, v že znanim in doživetem iščemo tisto, s čimer bi lahko novo situacijo doumeli in razumeli ter se torej znali v njej tudi obnašati (Cohen 1994: 139–141). Ob »odkritju« Amerik so se tako belci spraševali, ali so Indijanci sploh ljudje ter ali imajo divjaki dušo. Podobno si je bilo znanstvenikom, predstavnikom »napredne bele evropske rase« ob odkritju neandertalskih okostij težko zamisliti, da bi lahko bila ta bitja kakorkoli povezana z visoko civiliziranimi Evropejci. Šlo je za prva najdena fosilna okostja, ki so se po videzu tako močno razlikovala od dotlej znanih. Omenila sem že, da Drugega najraje postavljamo v sebi manjvreden položaj. V tem duhu so neandertalce označili za manj razvite, necivilizirane in neumne divjake z bolj živalskimi kot s človeškimi lastnostmi. Čeprav so nekateri tako kot že Schaaffhausen dopuščali možnost, da gre za potencialne prednike modernih Evropejcev, so se večini za kaj takega zdeli preveč primitivni. Potrebni je bilo precej let in najdb, da so (vsaj v znanstvenih krogih) omilili idejo o neandertalcih kot o nižji rasi ali barbarskem plemenu.

Strokovno in »ljudsko« zamišljanje neandertalcev

Na podlagi fosilnih ostankov si lahko ustvarimo naslednjo podobo o neandertalcih. Bili naj bi približno dvakrat močnejši od sodobnih ljudi, čokati in robustni. Čeprav so bili nižji, so bili zaradi velike mišične mase verjetno težji. Povprečno naj bi bili visoki 167 cm ter težki 80,8 kg. Imeli so krajše ude ter prste kot moderni človek (Karavanić 2004: 50–51). Neandertalska lobanja je široka in nizka, s povprečno prostornino 1.520 ccm, kar je za 120 ccm več kot pri modernemu človeku. Imeli so močne nadočasne oboke, nizko čelo, podbradek pa je bil le rahlo nakazan. Hodili so povsem pokončno, čeprav se njihova medenica nekoliko razlikuje od naše.

Na podlagi najdb si torej lahko ustvarimo podobo, »kako so neandertalci izgledali, česa so bili zmožni s svojimi telesi, kako so se fizično razvijali, kakšne bolezni so imeli ter v redkih primerih, kaj je povzročilo njihovo smrt« (Stringer in Gamble 1995: 73). Dalje lahko na podlagi primerjave podatkov z današnjimi ljudmi ocenimo višino in težo neandertalcev, rekonstruiramo delovanje njihovih mišic, določimo velikost in obliko možganov ter ugibamo o njihovih jezikovnih sposobnostih. Ne moremo pa vedeti, kako so njihovi možgani delovali (prav tam). Današnje znanje in tehnologija nam še vedno ne dopuščata, da bi rekonstruirali barvo kože in oči ter poraščenost, čeprav znanstveniki sklepajo, da so bili zaradi podnebja z manj sončne svetlobe bolj svetle polti² (Stringer in Gamble 1995: 95).

Toda pregled množičnih medijev, slik, risb in filmov nam pokaže, da človeška domišljija uspešno zapolnjuje vse črne luknje v neandertalčevi podobi. Če se sprehodimo skozi čas, vidimo, kako domišljija odraža tudi duha nekega časa, po drugi strani pa se podobe, kot so predstavljene, globoko zasidrajo v ljudeh ter jih, gledano z vidika širših množic, ne spremenimo tako zlahka. Poglejmo si podroben opis neandertalca, lahko bi rekli poljudne knjige iz leta 1953:

Obraz je bil surov in je imel še malo živalski izraz. V širokih, še nekoliko gobčasto naprej štrlečih ustih so se svetili veliki in močni zobje, ki so rasli v krepkih čeljustnicah. Spodnji čeljustnici, podobni opičji, je manjkal obradek. Čelo je bilo zelo nagnjeno in glava nizka, pa dolga in ozka. Nad mesnatimi ustnicami naprej štrlečih ust je bil nizek in širok nos in je ločil oči, ki so žareče od napestosti, ležale globoko pod mogočnimi nadočasnimi oboki. Njegove roke, daljše od nog, so krčevito objemale velik ošiljen kamen in grčast kij (Augusta 1953: 55).

V omenjeni knjigi je avtor neandertalcem sicer pripisal povsem človeška čustva, govor, in jim dal imena, sicer pa so v začetku 20. stoletja neandertalce tipično prikazovali kot dlakava bitja, podobna opicam. Primitivnost so nakazovali tudi tako, da so jih prikazovali na pol gole, z gorjačo in povešene drže ter z upognjenimi koleni. Čeprav ni arheoloških dokazov, da so bili neandertalci goli ali da so nosili gorjače, pa ima takšno zamišljanje močne ideološke konotacije, saj se golota, gorjače in jame navezujejo na izločence, s tem pa se iz civilizacije izloči tudi neandertalce. Zanimiv je portret fizičnega antropologa Carletona Coona iz leta 1939, ki je neandertalca iz La Chapelle-aux-Saintsa ostrigel in oblekel v moderna oblačila. S tem je pokazal, da so podobe močno odvisne od površinskih kriterijev, kot so oblačila ali pričeska (Stringer in Gamble 1995: 18–28).

V petdesetih letih so nove najdbe v Iraku neandertalce prikazale v drugačni luči – kot humana bitja, ki so skrbela za svoje bližnje v primeru bolezni ter pokopavala svoje mrtve. S pripisovanjem bolj humanih lastnosti pa se je spreminjala tudi podoba neandertalcev, ki so nam postajali vedno bolj podobni (Tattersall 1999a: 107). Da bi se seznanili s trenutnim »trendom« v upodabljanju neandertalcev, nam ni treba oditi prav daleč. V Muzeju krapinskih neandertalcev si lahko ogledamo hiperrealistične rekonstrukcije v naravni velikosti, ki jih je izdelala svetovno priznana umetnica

2 V nadaljevanju lahko preberemo, da so leta 2008 v reviji *National Geographic* objavili, da so na podlagi analize DNA vsaj nekateri neandertalci imeli rdeče lase in svetlo polt.

Elisabeth Daynes v sodelovanju z anatomisti, s paleontologi, z antropologi, s forenzičnimi antropologi, paelopatologi in z drugimi znanstveniki. Elisabeth Daynes hominidne rekonstrukcije izdeluje na podlagi odlitka iz izvorne fosilne lobanje, stereolitskega odlitka in/ali na podlagi preostalega dela okostja. Kadar so lobanje slabo ohranjene, odlitek pridobijo s pomočjo stereolitografije ali trodimenzionalnega plastenja. Gre za prototipsko tehnologijo, ki omogoča oblikovanje trdnega, plastičnega, trodimenzionalnega odlitka lobanje s pomočjo računalniške tomografije. Povezava znanstvenih raziskav, tehnologije in umetnosti omogoča, da Elisabeth Daynes ustvari fizično iluzijo, s katero zapolni praznino v času od življenja neandertalcev do danes (Internetni vir 5). Neandertalci so v krapinskem muzeju prikazani med vsakodnevnimi opravili kot lovci, pri izdelovanju orodja, pri skrbi za otroke, pri izvajanju posmrtnih ritualov, itd. Opazne so tudi številne zacetelne poškodbe, ki pričajo, da so že poznali oskrbo svojih bližnjih. V zadnjih desetletjih torej prihaja do poskusov humaniziranja neandertalčevih portretov, prikazani so manj poraščeni, pri opravljanju vsakodnevnih opravil ter s tem bližje modernemu človeku (Stringer in Gamble 1995: 22–23). Njihova telesna konstrukcija se razlaga v kontekstu velike prilagodljivosti na hladno okolje ter na klimatske spremembe. Tudi velikost neandertalčeve lobanje, s katero so nekoč dokazovali njegovo primitivnost, danes razumemo v tem kontekstu (Holloway po Karavanič 2004: 51). Če so zareze na fosilnih lobanjah krapinskih neandertalcev nekoč interpretirali kot dokaz njihovega kanibalizma (in s tem primitivnosti), danes z njimi dokazujejo simbolno obnašanje neandertalcev, ki naj bi že poznali posmrtno ritualo. Tako naj bi danes torej ovrgli in preseglili rasistične poglede, toda zakoreninjene ideje ne umrejo tako zlahka. Stringer in Gamble priznavata, da »čehprav danes noben znanstvenik ne poskuša najti povezave med inteligenco, tehnologijo, velikostjo lobanje in genskimi vzorci med živečimi ljudmi, vendarle najdemo takšne asociacije v sami srčiki razprav glede neandertalcev« (1995: 26).

V nadaljevanju si pogloblje oglejmo rekonstrukcijo neandertalke, objavljene v reviji *National Geographic* (oktober 2008), ki zagotovo doseže velik krog ljudi ter s tem vpliva tudi na njihovo zamišljanje neandertalcev. Po liku iz Kremenčkovih so jo poimenovali Wilma. Gre za prvo rekonstrukcijo, ki je deloma nastala na podlagi DNA 43.000 let starega ženskega okostja, najdenega v jami El Sidrón na Gibraltaru. Analiza DNA je razkrila, da so imeli vsaj nekateri neandertalci rdeče lase, svetlo polt in morda pege. Za rekonstrukcijo so uporabili replike različnih okostij, tako ženskih kot moških, s tem da so kosti moških prilagodili ženskim dimenzijam. Po telesni zgradbi naj bi spominjala na Inuite, ki živijo v podobnih klimatskih razmerah. Umetniki so se najprej odločili za modre oči, ker pa naj bi se modra barva oči pojavila šele kot mutacija 18.000 let po izginotju neandertalcev, so jih zamenjali s svetlo rjavimi. Po nekaterih domnevah naj bi ženske in otroci lovili skupaj z moškimi, zato je Wilma prikazana s kopjem in z bojnim izrazom na obrazu. Njen izraz odraža tudi težke razmere, v katerih je živela. Zanimivo je tudi, da je prikazana gola in popolnoma neporaščena. Poletja naj bi bila namreč tudi v času poledenitev toplja. Na naslednji fotografiji je oblečena v neobdelan kožuh, saj naj ne bi našli orodij, ki bi nakazovala kakršnokoli predelavo. Okrasili pa so jo tudi s telesnimi poslikavami, saj naj bi na najdiščih našli grudice pigmenta (Internetni vir 1).

Precej zgovorni so odzivi, ki jih lahko zasledimo na internetnih straneh in blogih. Ta medij sem uporabila kot vpogled v to, kak-

šen odnos imajo do te tematike ljudje, vendar pa sem seveda povsem subjektivno izbrala naslednje komentarje. Na internetni strani <http://www.femininebeauty.info> se je razvila živahna diskusija o neandertalkini ženskosti ter njena primerjava z ženskostjo sodobne ženske. Eden izmed komentarjev se glasi: »Bog, kako je grda: O! Izgleda primitivno, je debela, odvrtna z neurejenimi in umazanimi lasmi /.../ Še sreča, da danes ne izgledamo tako. Neandertalka izgleda nekako azijsko zaradi robustnih potez, širokega nosu, ploskega obraza in majhnih oči« (Internetni vir 2). Drugi so bili mnenja, da je podobna Nordijkam. S tem pa se ni strinjala ena izmed obiskovalk strani, ki je v odgovor poslala nekaj slik Švedinj ter Azijk in pripomnila: »Nordijke nikakor niso podobne primitivnim človeškim prednikom, kot so neandertalke, pa če so žensstvene ali ne, mislim pa, da so podobnosti še danes vidne pri nekaterih rasah« (Internetni vir 2). Če se nam takšen komentar zdi »rasističen«, pa lahko zasledimo še bolj problematične pripombe, ena izmed najbolj radikalnih je zagotovo:

Veliko črncev izgleda, kot da so pet stoletij za modernim človekom. Razlog je tu: obrazne poteze, lasje, dolge orangutanske roke, ko hodijo poskakujejo, so necivilizirani, namesto da bi govorili, kričijo, imajo ogromno otrok /.../ niso vsi takšni, večina pa. Hvala Bogu da imajo sposobnost govora, drugače bi jih mi ljudje vrgli v živalski vrt skupaj z opicami in šimpanzi (Internetni vir 2).

Tako se zdi, da so kljub številnim nedavnim rekonstrukcijam, ki neandertalce prikazujejo povsem podobne modernim ljudem, številnim ljudem še vedno bližje neandertalčeve podobe izpred stoletja. V poplavi različnih rekonstrukcij, ki dandanes večinoma tekmujejo v tem, katera bo neandertalce prikazala bolj podobne modernim ljudem, pa močno izstopa Vendramini. Po njegovem mnenju je vsakršna forenzična antropomorfná rekonstrukcija zgrešena, saj naj bi se neandertalčeva lobanja popolnoma prilegala v profil šimpanza ter tako bolj spominja na primata kot na modernega človeka. In kakšna je njegova forenzična rekonstrukcija neandertalca? Prikazan je kot krvoločna gorila, plenilec iz znanstveno-fantastičnega filma (Internetni vir 3).

Lahko bi torej zaključila, da tudi danes v rekonstrukciji neandertalčeve podobe vsak najde tisto, kar išče. Neandertalci torej ostajajo takšni, kakršne sami želimo videti. Omeniti pa je treba tudi pozitivno stran številčnosti danes obstoječih rekonstrukcij. V preteklosti je majhno število najdb narekovalo, da so obstoječe rekonstrukcije posameznike prikazovale kot reprezentativne za celotno vrsto. S tem pa se je pozabljalo, da je bila tudi med neandertalci, tako kot med nami, prisotna raznolikost v izgledu.

Sklep

Usoda neandertalcev še danes ni dokončno razrešena. Razprave se večinoma vrtijo okoli dveh modelov. Multiregionalni model zagovarja razvoj človeka kot medsebojno povezane politipske vrste iz skupnega afriškega izvora, starega približno 2.000.000 let. Neandertalci naj bi po tem modelu predstavljali kontinuiteto v nastajanju sodobnih Evropejcev. Drugi model zagovarja tezo, da so moderni ljudje kot prišleki iz Afrike neandertalce zamenjali, izpodrinili, iztrebili ali potisnili na obrobna območja. Po tem modelu naj bi bili neandertalci ločena vrsta od *Homo sapiens*. Karavanič meni, da usoda neandertalcev najbolje razlaga tretji, asimilacijski model. Nekateri neandertalci naj bi bili po tem modelu asimilirani v moderno populacijo ter naj bi tako sodelovali pri nastajanju sodobnega človeka (Karavanič 2004: 48–49).

V teoriji zamenjave, v kateri je divjaka nadomestil bolj napreden in civiliziran *Homo sapiens*, je »usoda neandertalcev simbolizirala, kar so mnogi videli ne le kot neizogibno, temveč tudi zaželjeno odstranitev drugih tako imenovanih primitivcev z obličja zemlje« (Stringer in Gamble 1995: 195). Portreti neandertalcev nikakor niso zgolj nedolžne risbe, temveč odražajo različne teorije o človeškem izvoru, saj so zamišljanje videza neandertalcev ter interpretacije o njihovem izgledu pogosto pogojene prav z izhodiščnima teorijama. Zagovorniki teorije, da so neandertalci predniki oziroma sorodniki modernega človeka, jih pogosto prikazujejo bližje naši civilizaciji ter bolj človeške. Zagovorniki teorije, da so neandertalci ločena in izumrla veja v razvoju, pa jih prikazujejo bližje živalim (Stringer in Gamble 1995: 26, 27, 195).

Film *Neanderthal Code*, ki je bil prikazan na programu National Geographic, sicer omenja obe interpretaciji izginotja neandertalcev, s poudarkom na teoriji kontinuitete. A vendar, prizor srečanja neandertalcev in modernih ljudi nekoliko spominja na srečanja Evropejcev z »divjaki« ob odkrivanju novega sveta, le da so bili tokrat naši predniki radovedni in ne sovražni. Prikazani so kot miroljubni in dobri prišleki, ki iščejo sožitje. Toda odnos med neandertalci in modernimi ljudmi v filmu ostaja hierarhičen – moderni človek je »divjaku« prinesel ogrlico, simbol umetnosti ter nove in naprednejše tehnike preživetja (Internetni vir 4). Čeprav se zdi, da se danes stroka trudi, da bi videz neandertalcev osvobodila primitivnih in manjvrednih konotacij ter jih približala modernim ljudem, je med nami še vedno pogosto zasidrana prav takšna podoba. V prispevku sem poskušala analizirati zamišljanje neandertalcev predvsem na podlagi njihovega videza. Prav tako bi bila zanimiva tudi analiza zamišljanja njihovega obnašanja. Za takšno zamišljanje je najprimernejši film. Tako film *Neanderthal code* kot filmi, narejeni v slovenski produkciji pa (ne)presenetljivo neandertalce (v nasprotju z modernimi ljudmi) še vedno prikazujejo, kot da se obnašajo nekoliko zaostalo. Naj končam z mislijo, da imamo ljudje že zdaj in tukaj težave pri srečevanju z drugačnostjo. Kako torej ne bi imeli težav s srečevanjem z drugačnostjo, ki je stvar daljne preteklosti? V takšnih srečanjih smo prikrajšani za neposredno izkušnjo, manjkajoče podobe in podatke pa lahko kaj hitro zapolnimo s svojo domišljijo. Domišljija pa je vedno odvisna od določenih ideologij. Podoba neandertalcev se je torej oblikovala predvsem kot podoba Drugega, ki ga je bilo treba izključiti iz človeške družbe in civilizacije, da bi s tem dokazali lastno vrednost.

Viri in literatura

- AUGUSTA, Josef: *Lovci jamskih medvedov*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1953.
- BALANDIER, Georges: *Political anthropology*. Suffolk: Penguin Books, 1972.

BOŠKOVIĆ, Aleksandar: The image of the other – friend, foreigner, partiot? *Filozofija i društvo* 3, 2005: 95–115, http://www.gape.org/sasa/Boskovic_Other.pdf, 10. 1. 2010.

BOŠKOVIĆ, Aleksandar: *The other in anthropology and cultural studies*, bn.l., <http://www.gape.org/sasa/lecture201.htm>, 20. 1. 2010.

COHEN, Anthony: *Self-consciousness: An alternative anthropology of identity*. London itd.: Routledge, 1994.

HALL, Stuart: Introduction: Who needs identity? V: Stuart Hall in Paul du Gay (ur.), *Questions of cultural identity*. London: SAGE publications, 1996, 1–17.

Internetni vir 1: <http://blogs.nationalgeographic.com/blogs/news/chiefeditor/2008/09/neanderthal-woman-is-first-rep.html>, 7. 1. 2010.

Internetni vir 2: <http://www.femininebeauty.info/neanderthal-woman>, 18. 1. 2010.

Internetni vir 3: http://www.themandus.org/what_they_looked_like.html, 5. 2. 2010.

Internetni vir 4: <http://channel.nationalgeographic.com/episode/neanderthal-code-3228/Overview>, 19. 1. 2010.

Internetni vir 5: www.daynes.com, 15. 3. 2010.

JENKINS, Richard: *Rethinking ethnicity: Arguments and explorations*. London itd.: SAGE Publications, 1997.

JEZERNIK, Božidar: The 18th century discovery of savage people in Europe. V: Božidar Jezernik in Rajko Muršič (ur.), *Prejudices and stereotypes in the social sciences and humanities*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1997 (Etnološka stičišča 5 & 7), 79–100.

JUŽNIČ, Stane: *Antropologija*. Ljubljana: DZS, 1987.

KARAVANIĆ, Ivor: *Život neandertalaca*. Zagreb: Školska knjiga, 2004.

KOCKEL, Ulrich: *Borderline Cases: The Ethnic Frontiers of European Integration*. Liverpool: Liverpool University Press, 1999.

MURŠIČ, Rajko: »Razkritje krinke«: O lokalno-globalnih identifikacijah. *Traditiones* 26, 1997: 223–236.

STRINGER, Christopher in Clive Gamble: *In search of the neanderthal: Solving the puzzle of human origins*. New York: Thames and Hudson, 1995.

ŠMITEK, Zmago: Tibet and Europe: Stereotypes and archetypes. V: Božidar Jezernik in Rajko Muršič (ur.): *Prejudices and stereotypes in the social sciences and humanities*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1997 (Etnološka stičišča 5 & 7), 31–38.

TATTERSALL, Ian: *The last neanderthal: The rise, success, and mysterious extinction of our closest human relatives*. New York: Westview Press, 1999a.

TATTERSALL, Ian: *Po sledi fosilov: Kaj si mislimo, da vemo o človeški evoluciji*. Ljubljana: Zbirka Sophia 4, 1999b.

TODOROVA, Maria: *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: ICK (Zbirka Vita activa/ICK), 2001.

TURK, Matija (v tisku): Il flauto del Neanderthal ricavato da un femore di orso delle caverne. *Histoire des Alpes* 15, 2010.

WOLFF, Larry: *Inventing Eastern Europe: The map of civilization on the mind of the enlightenment*. Stanford: Stanford University Press, 1994.

Why Are the Neanderthals Represented as Savages Holding a Club?

Presented is a critical analysis of people's perception and depiction of the Neanderthals since they were first discovered in the 19th century. Since the concept of the past is based on one's present experience and is never neutral, portraits of the Neanderthals are more than merely innocent drawings. Instead, they reflect various theories about human origin, mode of thinking, the spirit of the time, and current policy in science. In this respect, science is neither objective nor infallible but firmly imprisoned within the mentality and expectations of a certain period. While it is true that modern science seems to strive to portray the physical appearance of Neanderthal people as resembling the physique of modern humans, thus trying to obliterate primitive and inferior connotations, many people still generally view them in precisely this manner. One of the reasons for this persistence is the fact that no state-of-the-art technology can faithfully reconstruct the appearance of the Neanderthals. A perusal of mass media, drawings, paintings, and films indicates that the vivid human imagination has successfully filled in all the missing pieces. Proceeding from theories of identity and »differentialization«, the author argues that our perceptions of their appearance reveal more about ourselves than about their actual appearance. Furthermore, she suggests that physical anthropology itself importantly contributed to the exclusion of the Neanderthals, depicting them as »unworthy« of any connection with modern humans. Human beings always interact with their surroundings, with other human beings, and also with their Other. The Other is everything that the humans are not, or at least think that they are not. In this context, the Neanderthals as relatives of the *Homo sapiens sapiens* species may be easily perceived as our Other.

